

ZPRÁVY

Beseda: Jak točit zajímavé filmy o komunistickém období?

S režisérem filmu *Černý čtvrtek* Antonim Krauzem

Pořadatel: Polský institut Praha a Libri prohibiti – knihovna exilové a samizdatové literatury

Datum a místo konání: 1. prosince 2011, Praha

Dne 2. prosince 2011 bylo v Praze v rámci programu Polského institutu promítnuto polské filmové drama *Černý čtvrtek – Janek Wiśniewski padl*, jehož oficiální premiéra se uskutečnila v únoru téhož roku. Den před touto produkcí v knihovně Libri prohibiti proběhla beseda s režisérem filmu Antonim Krauzem za účasti předních českých filmových dokumentaristů Kristiny Vlachové a Martina Vadase. Režisér A. Krauze hovořil o podrobnostech historických událostí, o nichž film vypovídá, o natáčení a o přijetí filmu polskou veřejností. Spolubesedující čeští dokumentaristé film zhodnotili s velkým uznáním a zamýšleli se nad českou filmovou reflexí období komunistické vlády.

Děj filmu *Černý čtvrtek*, věnovaného obětem komunistické brutality, oživuje tragické události, k nimž došlo v polském městě Gdyně v prosinci 1970 v souvislosti se stávkou dělníků tamních loděnic. Jejich spontánní protest zahájený 15. prosince byl reakcí na bezohledné vládní nařízení, na jehož základě byly krátce před vánočními svátky radikálně zvýšeny ceny potravin. Stávky a na některých místech i bouřlivé pouliční boje se tehdy od 14. prosince začínaly šířit současně i v dalších polských městech na baltském pobřeží i ve vnitrozemí. Politbyro vládnoucí Polské sjednocené dělnické strany v čele s Władysławem Gomułkou odmítlo jakékoliv vyjednávání se stávkujícími a rozhodlo o nasazení armády s povolením užít při potlačení demonstrací střelné zbraně a ostré náboje (bylo nasazeno 27 tisíc vojáků a 550 tanků). V důsledku tohoto rozhodnutí bylo ve čtvrtek 17. prosince v Gdyni zastřeleno minimálně 18 osob a další stovky lidí byly střelbou zraněny, celkový počet obětí zůstal nevyjasněn. Střelba bez varování zde byla zahájena z dodnes nevysvětlených příčin do dělníků, kteří se rozhodli přerušit stávku a přicházeli na ranní směnu s úmyslem zahájit práci. Události na baltském pobřeží (celkový počet obětí na životech je odhadován na 43, zraněných bylo více než tisíc) byly bezprostřední příčinou následného politického pádu stranického vůdce W. Gomułky, který byl označením za původce masakru „obětován“ a se souhlasem Moskvy nahrazen Edwardem Gierkem. Z odpovědnosti se vyvinili členové politbyra a další funkcionáři, mezi nimi i tehdejší ministr národní obrany Wojciech Jaruzelski, ambiciózní předseda vlády Józef Cyrankiewicz byl „přesunut“ na jinou mocenskou pozici. Gdynský „černý čtvrtek“ a souběžné protesty roku 1970 potlačené brutálním vládním opatřením se staly symbolem pro novou generaci Poláků bouřících se proti komunistickému režimu a předzvěstí vzniku odborového hnutí Solidarita, které po uplynutí dekády od těchto událostí získalo desetimilionovou členskou základnu.

Jednou z prvních úspěšných aktivit dědiců prosince 1970, zformovaných v Solidaritě, bylo vybudování pomníků obětem masakrů v Gdaňsku a Gdyni. Tyto tragické události připomněl po vzniku Solidarity na filmovém plátně – mimo jiné i vložením unikátních dobových dokumentárních záběrů – polský režisér Andrzej Wajda

v mezinárodně oceněném filmu *Muž ze železa* (1981). Režisér A. Krauze se ve filmu *Černý čtvrtek* při zobrazování událostí v Gdyni zaměřil na maximální autentičnost dějové linie, odvíjející se primárně z pohledu rodiny jednoho ze zastřelených – Brunona Drywy. Její osud prolínají rekonstruované scény, které samy o sobě promlouvají jako otřesné svědectví, ať již zobrazením brutality zasahujících vojenských jednotek odpovídajícím popisu pamětníků nebo dialogů ze zasedání politbyra, prezentovaných doslovně podle stenografických záznamů. Návaznost na A. Wajdu symbolizuje i propagační trailer, resp. hudební klip k filmu, v němž zaznívá zlidovělá píseň o první oběti prosincového masakru nazvaná Balada o Janku Wyśniewském, jejímž sugestivním přednesem v podání herečky Kryzstyny Janda končí film *Muž ze železa*. Neméně působivé je rockové pojetí této písně a vyznění traileru v podání Kazika Staszewského, známého představitele polské nezávislé (jarocinské) hudební scény osmdesátých let.

Film *Černý čtvrtek* začíná idylickou předvánoční rodinnou scénou, uvozující dobové poměry a životní úroveň v tehdejšímu Polsku. Otec dvou dětí a živitel rodiny oznamuje manželce, že získal novou práci v gdaňských loděnicích, která mu na rozdíl od předchozího zaměstnání, do něhož musel dojíždět, umožní pobývat více v rodinném kruhu. Následuje sled událostí, v nichž je přesvědčivě zdokumentováno vše podstatné – reakce obyvatel na zdražení; sročení dělníků před sídlem komunistického „místodržitelství“; rozhodnutí místního stranického funkcionáře vyjednávat s dělníky; odmítnutí jakéhokoliv vyjednávání na vyšších a nejvyšších stranických místech; brutální zatčení a internace zástupců stávkujících; stávka v loděnicích a zvěsti šířící se mezi lidmi; odchod nic netušícího hlavního hrdiny na ranní směnu; zmasakrování dělníků přicházejících v 6 hodin ráno do práce; pochod dělníků nesoucích městem první („Janek Wyśniewski“ z písně je její zástupné jméno) oběť střelby; další bezcitná střelba z helikoptér do pochodu dělníků; brutální bití a týrání zatčených demonstrantů; obelhávání manželky, jejíž muž byl při střelbě zabit (její příběh je striktně autenticky rekonstruován); konání hromadného nočního pohřbu obětí za účasti pozůstalých probuzených uprostřed noci tajnou policií; úřední rozhodnutí o vystěhování pozůstalých jako nepohodlných svědků z města a závěrečný odjezd hlavní představitelky s dětmi na venkov.

Na začátku besedy v knihovně Libri prohibiti, předcházející promítání filmu, její organizátorka Krystyna Krauze (jmenovkyň režiséra) z Polského institutu poukázala na diváckou úspěšnost filmu – v Polsku ho za necelý rok shlédlo už na 800 tisíc diváků, z nichž značnou část tvořili mladí lidé, jakož i dobré přijetí u kritiky. Na její otázku, jak film přijali Poláci, režisér A. Krauze (besedoval i následující den s diváky bezprostředně po promítnutí filmu) odpověděl, že už na začátku natáčení se ukázalo, jak je film pro obyvatele Gdyně, kde se natáčelo, ale i celého Trojměstí (Gdyně, Gdaňsk, Sopoty) důležitý. Během natáčení v exteriérech přicházeli mnozí pamětníci a upřesňovali, jak to tehdy před čtyřiceti lety bylo, informace štábu poskytovali i mladí a velmi mladí lidé, kteří znali podrobnosti ze vzpomínek rodičů nebo prarodičů. Režisér uvedl, že když po náročném natáčení děkoval skupince promrzlých osmnáctiletých komparsistů, odpověděli mu, že to dělají pro ty, kteří v roce 1970 zahynuli. A. Krauze dále řekl, že 17. prosince 1970 byl krátký zimní den a demonstrace v Gdyni netrvala dlouho – byla potlačena ještě za světla – ale důsledky byly tragické: bylo

zastřeleno 18 dělníků z loďnic, 233 osob bylo velmi těžce zraněno a dalších 350 zraněných osob muselo být ošetřeno jen ambulantně, protože v nemocnicích už nebylo místo. Svědkové a historikové se podle A. Krauze domnívají, že tyto počty nejsou úplné, protože lidé brali těla obětí a zraněných domů a také lékaři a zdravotní sestry ukrývali zraněné před tajnou policií. Sám A. Krauze pobýval v Trojměstí v roce 1971 krátce po těchto událostech a mluvil o nich s mnoha lidmi. Už tehdy se rozhodl, že vše jednou přenese na filmové plátno. Trvalo mu to – podle jeho slov – tak dlouho, protože natočit film je finančně mnohem náročnější než třeba napsat knížku a také proto, že prosinec 1970 je stále jedním z „nejskrývanějších“ období soudobých polských dějin. Konstatoval: *Už asi dvanáct let běží soudní proces o tom, kdo vlastně zavinil tyto události na pobřeží a tento proces dodnes neskončil. Včera jsem viděl jeho další část a vypadá to, že lidé, kteří tyto události zavinili, zemřou a vůbec nebudou odsouzeni. Těm, kteří přežili – obětem prosince 1970 – nejde o to, aby viníci-starci šli do vězení, ale aby někdo jednoznačně rozhodl, že to byla jejich vina. Hlavním obviněným je generál Jaruzelski, který byl tehdy ministrem národní obrany, ale necítí žádnou vinu. Taková je situace v Polsku. A dále: Většina přímých účastníků už nežije – Gomułka, Klizsko, Cyrankiewicz, členové tehdejšího politbyra. Někteří z žijících byli obviněni s W. Jaruzelským – náměstek tehdejšího premiéra nebo vyšší důstojníci, kteří dávali rozkaz ke střelbě, ale během dvanácti let trvání procesu nebyl nikdo odsouzen.*

Režisér Martin Vadas k tomu podotkl, že po silném prožitku z filmu nechápe, jak je možné něco takového neodsoudit, a zeptal se na autentičnost výroku vysokého stranického funkcionáře (tato scéna z filmu je zachycena i v již zmiňovaném traileru) – *s kontrarevolucí se nevyjednává, do kontrarevoluce se střelí* – a na další osud gdyňského stranického funkcionáře, který se odhodlal s dělníky sejít a jednat. A. Krauze odpověděl, že všechny výroky z jednání politbyra PSDS jsou autentické – autorem výroku o kontrarevoluci byl Zenon Klizsko, po W. Gomułkovi tehdy druhý muž PSDS, a dále, že představitel nižší stranické úrovně, který se v prosinci 1970 jako jediný odhodlal jednat se stávkujícími dělníky, musel odejít z Gdyně, ale později se znovu objevil ve státní správě jako nižší úředník. Na otázku režisérky Kristiny Vlachové, zda se při natáčení nebo po uvedení filmu setkal se zúčastněnými vojáky nebo policisty, kteří pocítili lítost nad tím, co se stalo, A. Krauze odpověděl, že žádný takový případ nebyl. Dodal, že se svým štábem se rozhodl koncentrovat plně na to, aby film především uctil oběti, a také na to, aby ukázal, kdo tehdy v Polsku vládl, a podle stenografických záznamů představil členy politbyra PSDS. K problému zobrazování brutálních scén ještě dodal, že tyto věci konzultoval s přímými účastníky událostí a ti velmi rozhodně zastávali názor, že by tehdejší brutalita armády a policie měla ve filmu být zobrazena nekompromisně realisticky. Na otázku historika Petra Blažka, proč se centrem nepokoju v Polsku opakovaně stávalo město Gdaňsk a proč mělo Trojměstí v tomto ohledu takový význam, A. Krauze odpověděl, že se jednalo o zvláštní přístavní město – zatímco celý socialistický tábor byl izolován od západního světa a zbytku Evropy, lidé, kteří žili v přístavních městech, měli větší kontakt se světem, plavili se na lodích nebo měli kontakty s námořníky, více si uvědomovali, jak se žije v západních zemích, a to byly hlavní důvody, proč se vždy bouřili jako první. Moderující Krysztyna Krauze dodala, že mnoho obyvatel Gdaňsku pocházelo z Varšavy, která byla po protinacistickém povstání zničena, kde přišli o všechno, a snad i díky této válečné zkušenosti

byli odvážnější. Dále připomněla, že v Polsku vznikají v poslední době celovečerní hrané filmy, které se pokoušejí popisovat komunistickou minulost (*Generál Nil; Kacyně; Svoboda je v nás* – film o knězi Popieluszkovi zavražděném tajnou policií), jakož i divadelní a televizní hodinové aktovky, popisující příběhy konkrétních obětí režimu, a zeptala se, jaká je situace v českém filmu. Martin Vadas odpověděl, že podle jeho názoru je zde tendence, která směřuje ke kvantitě, což má negativní dopad na vnímání diváků, lidé jsou ubiti množstvím a ztrácejí citlivost pro velký příběh – příběh oběti, odvahy, zodpovědnosti. Dále se zeptal A. Krauzeho, zda záštita polského prezidenta nad filmem, uvedená v titulcích, byla pro film přínosem. Polský režisér uvedl, že film byl natočen ještě za prezidenta Lecha Kaczyńskiego a že – podle jeho mínění – se nový polský prezident chtěl „ukázat“ a že mu to připadá trochu falešné. Dodal, že respektoval rozhodnutí distributora a záštita prezidenta nakonec vytvořila i jistou ochrannou atmosféru kolem filmu, ale že se trochu stydí, protože něco takového by se filmu vůbec nemělo týkat.

Možnost, jak věrohodně a zároveň emotivně zprostředkovat významnou historickou událost – a prohloubit tak historické vědomí společnosti – ukazuje společně s hraným filmem i dokument nazvaný *Czarny Czwartek. Dlaczego?* (2010, režie Irena Siedlar), kde se prolínají ukázky z filmu A. Krauzeho s autentickými dokumentárními záběry a odbornými komentáři. Historik Jerzy Eisler zde mimo jiné uvádí, že po prosincových událostech v Gdyni, kde předtím neprobíhala žádná pouliční válka s vládními bezpečnostními složkami, žádné ničení a podpalování ze strany stávkujících, jako tomu bylo v jiných městech, zůstala v obyvatelích tohoto města nezacelená rána a velká křivda. Zároveň říká, že může s plnou odpovědností historika konstatovat, že praktiky užívané zasahujícími jednotkami v Gdyni lze přirovnat k teroru Gestapa, NKVD a polské tajné policie z přelomu čtyřicátých a padesátých let. Scenárista hraného filmu *Černý čtvrtek* Michal Pruski v dokumentu poukazuje na to, že uznání Solidarity v srpnu 1980, tak jak k němu tehdy došlo, by nemohlo nastat, kdyby nebylo prosince 1970, kdy tekla krev. Také režisér A. Krauze během besedy v knihovně Libri prohibiti několikrát připomněl význam událostí zprostředkovaných filmem *Černý čtvrtek* na pozdější vývoj v Polsku: *Během prvních let po válce byl zničen odpor lidí, kteří se chtěli proti režimu postavit. Teprve v roce 1970 si nová mladá generace uvědomila, že je třeba znovu začít s tímto režimem bojovat. Na to navázal odpor v roce 1980. Právě sedmdesátá léta jsou ve znamení vzniku opozice, samizdatu apod. Nejsem historik, ale myslím, že tyto věci vznikly právě i díky prosinci 1970. Komunistická strana, která tehdy v Polsku vládla, se jmenovala Polská sjednocená dělnická strana a právě tato strana střelila do dělníků, které měla reprezentovat. To bylo něco, díky čemu si spousta Poláků uvědomila tu faleš a lež. Film Černý čtvrtek patrně zůstane pro každého, kdo ho shlédne, nezapomenutelným svědectvím o násilné podstatě a nelegitimitě nejen polského komunistického režimu, stejně jako se už před jeho natočením pro miliony Poláků stala mementem slova Balady o Janku Wiśniewském: *Chlapci z Grabówka, chlapci z Chyloně, policie dnes použila zbraně. Stáli jsme statečně, mířili přesně, Janek Wiśniewski padl. Nesli ho na dveřích Svatojánskou proti policajům, proti tankům. Chlapci z loděnice, pomstěte druha, Janek Wiśniewski padl. Létají petardy, plyn se rozprostírá, na dělníky se sypou rány. Padají děti, starci i ženy, Janek Wiśniewski padl. Jeden zraněný, druhý zabítý, krev se rozlila ve svitu prosince, to vláda střelila do dělníků.**

Vy z loděnice v Gdyni a Gdaňsku, jděte domů, boj skončil. Svět se dozvěděl, nic nepověděl, Janek Wiśniewski padl. Neplačte, matky, není to nadarmo, nad loděnicí je černý prapor. Za chléb a svobodu, za nové Polsko, Janek Wysniewski padl. Tragické události z prosince 1970 neméně působivě v češtině i polštině připomínal v písni Varhany v Olivě český básník a zpěvák Karel Kryl.

A. Krauze je vedle mnoha dalších autorských počinů také režisérem a scenáristou koprodukčního polsko-ukrajinsko-německého filmu a čtyřdílného miniseriálu *Akvárium* (1995) podle předlohy ruského historika Viktora Suvorova (vl. jménem Vladimír B. Rezun). V současné době připravuje nový film, jehož námětem bude smolenská havárie polského vládního letadla (10. dubna 2010), které přepravovalo politické a vojenské představitele z Varšavy do Ruska k uctění památky obětí Katyňského masakru při příležitosti jeho 70. výročí.

◆ Jan Cholínský